

РЕПРЕСИВНА ПОЛІТИКА РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНСЬКОМУ СЕЛІ (1928-1933 рр.) У ВИСВІТЛЕННІ СУЧАСНОЇ ЗАРУБІЖНОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ

Досліджено теоретико-методологічні основи та проблемно-тематичні пріоритети новітньої західної і російської історіографії репресивної політики радянської влади в українському селі (1928-1933 рр.), проаналізовано ступінь вивчення проблеми, показані сучасні інтерпретації поняття «масові репресії».

Ключові слова: репресії, політика, розкуркулення, радянська влада, історіографія.

Н. Р. Романець,
Криворізький національний університет,
с. Кривий Ріг, Дніпропетровська обл.

РЕПРЕССИВНАЯ ПОЛИТИКА СОВЕТСКОЙ ВЛАСТИ В УКРАИНСКОМ СЕЛЕ (1928-1933 гг.) В ОСВЕЩЕНИИ СОВРЕМЕННОЙ ЗАРУБЕЖНОЙ ИСТОРИОГРАФИИ

Исследованы теоретико-методологические основы и проблемно-тематических приоритеты новейшей западной и российской историографии репрессивной политики советской власти в украинском селе (1928-1933 гг.), проанализировано степень изучения проблемы, показаны современные интерпретации понятия «массовые репрессии».

Ключевые слова: репрессии, политика, раскулачивание, советская власть, историография.

Natalia Romanets,
Kryvyi Rih National University,
Kryvyi Rih, Dnipropetrovs'k oblast, Ukraine

REPRESSIVE POLICY OF SOVIET REGIME IN THE UKRAINIAN VILLAGE IN 1928-1933 IN THE COVERAGE OF THE MODERN FOREIGN HISTORIOGRAPHY

The purpose of the article is a comprehensive analysis of modern Western and Russian historiography of repressive policies of Soviet regime in the Ukrainian village in 1928-1933, the definition of its theoretical and methodological foundations. It is shown that by examining the phenomenon of mass repressions against the peasantry during the "great turn", foreign scholars used as conceptual approaches "totalitarian school" and school of "social history". The supporters of «totalitarian» approach consider that Kremlin applied repressions as the most rapid and effective means of socialistic transformation of agrarian sector. In opinion of «revisionists», terror was the reaction of the authorities on mass peasant resistance. Recently, the position of "revisionists" have changed as a result of involvement in scientific use declassified historical documents that revealed the mechanism of acceptance and realization of repressive decisions.

The special research interest of foreign scientists is caused by dekulakization and repressive mechanism of the grain procurements in 1932/33. Dekulakization is examined as a method of the social cleaning, as a method of total collectivization, as the first mass repressive operation against the peasantry. In the opinion of researchers, the mechanisms of next punitive actions were worked off during dekulakization. Historians characterize hunger 1932-1933 as collective punishment for the so-called sabotage of the grain procurements and resistance of peasants of collectivization on the whole. Western researchers pay attention, that separate repressive measures during grain procurements in 1932/33 Soviet power applied mainly in Ukraine.

However, foreign historians were ignored other punitive actions at the time of total collectivization: fabrication affairs against the specialist of agrarian sector, campaign against the "counterrevolutionary

elements". A major shortcoming of some Western studies is the lack of source analysis of party and government documents of the Stalin period. Another feature of their work is the use of "open" sources: of published documents or facts from studies of other historians.

Foreign researchers carried out the detailed analysis of state mechanism of repressions against the peasantry, separately lighting up the role of bodies of justice and DPU in realization of punitive measures. Historians mark the special cruelty of the Stalin punitive actions against the peasantry and considerable scales of repressions in Ukraine.

Key words: *repressions, policy, Soviet regime, dekulakization, historiography, peasantry.*

Тема сталінського терору проти українського селянства з часів «перебудови» перетворилася на одну з провідних не лише у вітчизняній, але й зарубіжній історіографії. Важливу роль у зростанні наукового інтересу до репресивної проблематики відіграла «архівна революція» 1990-2000-х років, в результаті якої було розсекречено і залучено до наукового обігу гігантський комплекс джерел, що призвело до появи численних досліджень, у яких розкривалися механізми ухвалення та реалізації репресивних рішень, аналізувалися їх наслідки. Однак історіографічне осмислення проблеми почалося порівняно недавно.

У сучасній історичній науці відсутні узагальнюючі праці, у яких тема репресивної політики радянської влади в українському селі доби «великого перелому» стала б предметом комплексного історіографічного аналізу. Разом з тим не можна стверджувати, що дана проблема взагалі опинилася поза увагою науковців. Перші історіографічні огляди літератури з репресивної тематики зроблені у монографіях В. Ченцова [1, с. 8-20], В. Нікольського [2, с. 8-26], дисертаційному дослідженні М. Шитюка [3]. Особливістю цих робіт є те, що «селянська лінія» репресій висвітлювалася у них лише побіжно.

Пізніше до дослідження даної проблематики долучився Г. Васильчук, у публікаціях та дисертаційній роботі якого здійснено аналіз сучасної української та зарубіжної історичної літератури з історії політичного терору, суцільної колективізації та розкуркулення. Науковець, зокрема, дійшов висновку, що історичні роботи з названої проблематики «побудовані на методологічних принципах теорії тоталітаризму, а репресії постають як засіб сталінської модернізації суспільства» [4, с. 15].

Історіографічний аналіз сталінської репресивної політики представлений і в монографії Дж. Кіпа та А. Літвіна, присвяченій новітнім

російським та західним дослідженням сталінізму [5]. У ній науковці дослідили останні зарубіжні розвідки з історії масової колективізації, розкуркулення, голоду 1932-1933 рр. Проте суттєвим недоліком роботи є те, що Дж. Кіп та А. Літвін зосереджуються на аналізі монографій та статей лише кількох дослідників, зокрема, Л. Віоли, Ш. Фіцпартік, Ш. Мерля, залишаючи поза увагою праці інших істориків.

Оскільки у вказаних історіографічних розвідках репресивна складова сталінської аграрної політики доби «великого перелому» в українському селі представлена лише дотично, метою даною публікації є комплексний аналіз сучасної зарубіжної історичної літератури з даної проблематики, визначення її концептуальних засад.

Передусім слід зауважити, що зарубіжна історична наука розглядає проблему масових репресій проти селянства кінця 1920-х – початку 1930-х років у більш широкому контексті – дослідження феномену сталінізму. Серед існуючих модерних концепцій сталінізму можна виокремити наступні підходи до визначення його сутності, особливостей, механізмів функціонування політичної та соціально-економічної системи. Насамперед, це «тоталітарна» теорія, сформульована західними радянологами у період «холодної війни». Перші дослідники сталінізму на Заході розглядали його, як ідеологічний і політичний феномен, коли озброєний комуністичними ідеями режим Сталіна встановив тотальний контроль над суспільством. Засобами насильства і впливу на суспільство були терор, цензура, пропаганда. У дослідженнях «тоталітарної школи» суспільство виступало «пасивним об'єктом експериментів сталінського режиму» [6, с. 320]. Прибічники «тоталітарного» підходу вважали, що Кремль використовував репресії, як найбільш швидкий й ефективний засіб соціалістичної трансформації економіки та суспільства.

Протилежний підхід до дослідження сталінізму сформулювали «ревізійністи» – нове покоління західних істориків, які у 1970-1980-х роках здійснили ревізію ідей «тоталітарної школи», зокрема, тези про можливість абсолютного контролю влади над суспільством. «Ревізійністи» показали, *«що у сталінізмі були не лише репресії, але й позитивна соціальна політика, і певні групи населення свідомо, у своїх власних інтересах підтримували сталінський режим»* [6, с. 323].

Останні дослідження сталінського періоду радянської історії довели потребу у синтезі «тоталітарного» і «ревізійністського» підходів, що призвело до виникнення так званого «постревізійнізму», прибічники якого, з одного боку, продовжили *«пошук причин раціональної соціальної підтримки сталінізму, розпочатий західними «ревізійністами», з іншого боку, повернулися до тези «тоталітарної школи» про провідну роль ідеології та держави, хоча у їх розумінні ця роль не зводилася до репресій»* [6, с. 323]. В цілому «постревізійністи» вивчають роль сталінської держави у соціалістичній трансформації суспільства та вплив сталінізму на індивідуума. На нашу думку, саме застосування «постревізійністського» підходу при дослідженні репресивної політики радянської влади в українському селі доби «великого перелому» дозволяє подолати методологічну односторонність, врахувати здобутки, як «тоталітарної», так і «ревізійністської» концепцій, простежити у сталінському терорі *«поєднання ініціативи зверху і втілення її в життя на місцях»* [7, с. 32].

Ключовим для історичних досліджень репресивної політики радянської влади в українському селі є понятійно-категоріальне забезпечення. У першу чергу, окремого наукового тлумачення вимагає термін «масові репресії». Останнім часом західні та російські науковці вказують на необхідність розмежування понять «масові репресії» та «політичні репресії». Наприклад, французький історик Н. Верт вважає, що *«поняття «масові репресії» значно ширше за поняття «політичні репресії», бо під категорію «політичні репресії» не підпадають багатомільйонні маси людей, яких протягом всього сталінського періоду репресували не за політичними статтями, а кримінальними»* [8, с. 93-94].

Науковець зробив висновок, що *«масові неполітичні репресії переслідували інші цілі», ніж політичні: «вони були головним знаряддям боротьби держави з різноманітними проявами громадської протидії, соціальної непокороти і безладдя»* [8, с. 96].

Репресивні дії влади намагається класифікувати і російський історик О. Хлевнюк, виокремлюючи *«крайні форми терору»*: масові розстріли, ув'язнення до таборів, депортації та *«м'які репресії»*: арешти без подальшого засудження, засудження до примусових робіт тощо [9, с. 63].

Разом з тим частина науковців, зокрема російський дослідник В. Земсков, продовжує вважати жертвами політичних репресій лише тих, кому була *«інкримінована стаття 58 КК (контрреволюційна діяльність ті інші тяжкі злочини проти держави) і які були засуджені до розстрілу та інших форм покарання»*. За цією логікою до категорії репресованих не входять заарештовані, але не засуджені, а також депортовані куркулі, яких В. Земсков називає лише *«жертвами соціально-економічних перетворень – жорстоких та заснованих на зрівнялівці»* [10]. На нашу думку, такий підхід відрізняється поверховістю, спрощеністю, не враховує особливостей функціонування репресивно-каральної системи в умовах «великого перелому», а тому переводить значну частину селян, репресованих владою, до абстрактної категорії тих, *«хто страждає в цілому»*.

Оскільки в сучасній зарубіжній історіографії сформувалася певна проблемно-хронологічна спеціалізація досліджень репресивної політики радянської влади в українському селі у 1928-1933 рр., наукову літературу з цієї проблематики доцільно розглядати за наступними напрямками:

1. узагальнюючі праці з історії сталінізму, політичних репресій, суцільної колективізації, де питання репресивних заходів в українському селі розглядається дотично;
2. монографічні дослідження, у яких характеризується механізм функціонування репресивно-карального апарату, його юридичне підґрунття;
3. дослідження, присвячені певним «репресивним» періодам: непу, колективізації, Голодомору, постголодоморному періоду.

Щодо узагальнюючих праць з досліджуваної теми, то серед них слід виділити

монографію відомого російського історика-аграрника М. Івницького, у якій здійснений ґрунтовний аналіз репресивної політики радянської влади на селі у 1928-1933 рр. Цінність дослідження М. Івницького полягає в тім, що воно стало підсумком сорокарічної роботи науковця з архівними джерелами. У репресивній політиці щодо селянства він слушно виділяє три етапи: перший – 1928-1929 рр., який пов'язаний із застосуванням надзвичайних заходів під час господарсько-політичних кампаній, перш за все, хлібозаготівель; другий – 1930 – середина 1932 р., що хронологічно співпадає з суцільною колективізацією, основним методом здійснення якої було розкуркулення; і третій – 1932-1933 рр. – посилення репресивних методів впливу на селян протягом заготівельної кампанії 1932/33 р. та голоду. М. Івницький доводить, що масові репресивні операції, зокрема розкуркулення, ретельно готувалися владою, та виключає їхню «стихийність та ініціативу мас». В цілому дослідник дійшов висновку, що репресії, примус були основним інструментом розв'язання політичних, соціально-економічних та господарських завдань радянської влади у селі наприкінці 20-х – на початку 30-х років [11].

Особливу цінність для дослідника сталінських репресій становлять теоретичні викладки французького історика Н. Верта. В одній із перших робіт, опублікованих у пострадянській Росії, фундаментальній монографії «История советского государства. 1900-1991», дослідник висловив думку, що саме терор проти селянства під час суцільної колективізації став відправною точкою масових сталінських репресій. Як зазначає науковець, насильство над селянами дозволило владі «відточувати ті методи репресій, які були застосовані до інших суспільних груп» [12, с. 215].

У публікаціях 2000-х років Н. Верт звернув увагу на «коливання» сталінської репресивної політики: «чергування надзвичайщини і відступів, масових арештів і амністій», а також на необхідність з'ясувати причини цих «чергувань»: «в якій мірі це пояснювалося «великим проектом», свого роду тривалою ідеологічною програмою, а якою була роль імпровізації, застосування терору і насильства у відповідь на соціальні вибухи,

викликані волюнтаристською політикою сталінських соратників» [13, с. 57]. Голод 1932-1933 рр. дослідник кваліфікує, як «колективне покарання (репресію) за так званий саботаж хлібозаготівель і спротив селян колективізації у цілому» [8, с. 96]. Характерною особливістю всіх сталінських репресій, на переконання Н. Верта, була «крайня жорстокість» [13, с. 57].

З оцінками Н. Верта фактично солідаризується російський історик О. Хлевнюк. У монографії «Хозяин. Сталин и утверждение сталинской диктатуры» він називає розкуркулення першою масовою каральною операцією сталінського періоду та зазначає, що документи, які регламентували проведення розкуркулення «у значній мірі стали моделлю для наступних державних терористичних акцій 1930-1940-х років». О. Хлевнюк також звертає увагу на притаманну всім сталінським каральним акціям «неймовірну жорстокість», зумовлену трьома факторами: «директивами Москви, «перегинами» виконавців і відсутністю матеріальних ресурсів для забезпечення каральних акцій» [14, с. 37].

У статті «Сталин у власти. Приоритеты и результаты политики диктатуры», яка стала своєрідним підсумком багаторічного дослідження сталінської диктатури, російський науковець відкидає ревізійністську концепцію «стихийності терору» і «слабкості диктатури», зазначаючи, що «численні документи довели тезу про централізований характер репресій сталінського періоду, які розпочиналися і закінчувалися за наказами із Москви і жорстко контролювалися із центру» [9, с. 63].

Теоретико-методологічні питання антиселянських репресій, хоча й побіжно висвітлюються у вступній статті В. Данилова, Л. Віоли, С. Красильникова. Дослідники виокремлюють декілька тактичних завдань, які сталінський режим вирішував за допомогою репресій: економічні (створення для колгоспів додаткових ресурсів із експропрійованого у селян майна, реманенту, худоби тощо), соціальні (ізоляція «куркулів» від основної маси селянства), політичні (співучасть бідноти, сільського активу у діях органів влади), психологічні (формування і експлуатація образу «ворогів народу» – «куркулів»). Аналізуючи репресивні акції

початку 1930-х років, науковці використовують концептуальні підходи «соціальної історії», акцентуючи увагу на хаосі, безладді, які панували під час розкуркулення, депортацій, що виражалося у *«самоліквідації кількох сотень тисяч селянських господарств, втечах «куркулів» до міст і віддалених місцевостей»* [15, с. 13].

Серед досліджень системного характеру, в яких висвітлювалася репресивна складова «великого перелому», слід виділити роботу А. Граціозі «Великая крестьянская война в СССР. Большевики и крестьяне. 1917-1933». Науковець простежує спадковість у репресивних акціях влади. На його думку, антиселянські репресії кінця 1920-х – початку 1930-х років стали продовженням каральних акцій доби «воєнного комунізму». А. Граціозі вважає, що й під час непу зберігалася помітна ворожість селян до держави, а *«режим боявся і переслідував будь-який прояв «селянських настроїв» і намагався з усіх сил перешкодити створенню селянських союзів»* [16, с. 42]. Разом з тим досліднику не зрозуміла причина підтримки українським комуністичним керівництвом *«антиселянського повороту»* кінця 1920-х – початку 1930-х років. А. Граціозі робить припущення, що важливу роль при цьому відіграло *«розчарування у відносинах з власним селянством під час громадянської війни»* [16, с. 44]. На нашу думку, подібний висновок свідчить про нерозуміння науковцем механізму ухвалення репресивних рішень за сталінської доби, а також перебільшення можливостей та самостійності керівництва компартій союзних республік.

Розкуркулення А. Граціозі розглядає, як спосіб нейтралізації селянства шляхом знищення його верхівки. Водночас привертає увагу некоректна інтерпретація ним документів сталінської доби, що зумовило появу формулювання про засміченість загонів з розкуркулення *«класово-ворожим та кримінальним елементом»*. Дослідник робить висновок, що у результаті голоду 1933 р. сталіністи здобули повну перемогу над селянством, примусивши його працювати на систему [16, с. 66].

Помітним явищем у дослідженні антиселянської репресивної політики кінця 20-х – початку 30-х років ХХ ст. стали роботи

одного із яскравих представників школи «соціальної історії» Л. Віоли. Як і А. Граціозі, Л. Віола вважає колективізацію *«громадянською війною між владою і селянством»*, а розкуркулення – основним методом її здійснення. Кампанію з ліквідації куркульства, як класу, дослідниця кваліфікує, як першу велику сталінську чистку, як превентивну операцію ОДПУ, що мала упокорити село для здійснення соціалістичної перебудови сільського господарства [17, с. 26, 40]. Репресії під час хлібозаготівель 1932/33 р. Л. Віола порівнює за масштабами і жорстокістю з кампанією розкуркулення, вказуючи, що ГУЛАГ був *«переповнений натовпами заарештованих селян і місцевих управлінців»* [18, с. 277]. Науковець також звернула увагу на взаємозв'язок між державним терором і селянським опором. У першій опублікованій в Україні статті вона писала, що *«чим більше посилювались репресії з боку держави, тим більше посилювалось насильство і з боку селянства й, навпаки, зростання жорстокості селян призводило до зростання державного насилля, а це породжувало нескінчене «крещендо» арештів, грабежів, побиття і гніву»* [19, с. 34]. Робота Л. Віоли з розсекреченими документами російських та українських архівів дещо змінила *«репресивну інтерпретацію»* реакції влади на селянський опір. Так, у одній з останніх статей науковець зробила висновок, що селянський опір, *«то провокував державу на подальші репресії, то примушував її відступати»* [20, с. 110].

З позицій соціокультурного підходу аналізується репресивна складова «великого перелому» у монографії В. Нолла. Джерельну базу дослідження складають усні оповіді українських селян, які пережили часи колективізації. Як зазначає сам автор, метою його роботи був не *«скрупульозний історичний огляд 1920-1930-х років»*, а спроба *«представити погляди селян на нищення їхнього світу»* [21, с. 17]. Внаслідок цього у книзі В. Нолла причини, механізми, наслідки репресивних акцій проти селянства повстають через призму світосприйняття свідків тих подій.

На теоретико-методологічних засадах «тоталітарної школи» ґрунтуються роботи західних істориків Н. Наймарка [22] та Т. Снайдера [23]. Так, Н. Наймарк кваліфікує як геноцид не лише Голодомор, але й

розкуркулення та «великий терор». На його думку, *«Сталін мав намір фізично знищити куркулів як групу людей, а не лише як клас»*. Доказом цього Наймарк вважає засудження куркулів до вищої міри покарання «трійками», а також депортацію до спецпоселень, де їх *«місяць за місяцем вигублювали жахливі умови утримання»* [22, с. 59]. Крім того науковець вбачає зв'язок між розкуркуленням і «великим терором», зазначаючи, що протягом 1937-1938 рр. тривала *«остання хвиля розкуркулення»* [22, с. 111].

У монографії Т. Снайдера «Криваві землі» розкуркулення розглядається не лише як інструмент суцільної колективізації, але і як складова більшовицького плану побудови безкласового суспільства. Науковець робить висновок, що під час хлібозаготівель 1932/33 р. основні репресивні заходи влада *«застосувала лише – або переважно – в Україні»*: натуральні штрафи, «чорні дошки», заборона виїзду з території республіки. Дослідник звертає увагу на те, що заготівлі зерна в Україні тривали і після закінчення заготівель, а це, у свою чергу, призвело до продовження терору проти селянства. Разом з тим недоліком монографії Т. Снайдера, як і досліджень інших західних науковців, є сліпе слідування за документом, нерозуміння специфіки джерел сталінської доби. Наприклад, свідоме замовчування владою факту голоду у 1932 р., він пояснює тим, що нібито *«навесні-влітку 1932 року в Сталіна зародилася думка, що коли факт голоду просто заперечити, то він в якийсь спосіб і зникне»* [23]. До того ж і Н. Наймарк, і Т. Снайдер у своїх роботах використовують лише відкриті джерела: опубліковані документи або факти, наведені у працях інших істориків.

Серед узагальнюючих праць, в яких висвітлюється механізм функціонування репресивно-карального апарату, його нормативна база потрібно виділити монографію російської дослідниці Г. Іванової «История ГУЛАГа, 1918-1958: социально-экономический и политико-правовой аспекты», в якій охарактеризовано нормативну базу політичних репресій та інституційні засади репресивної політики радянської влади у 20-30-ті роки ХХ ст. Г. Іванова висвітлює процес розширення позасудових повноважень ОДПУ, визначає фактори, що впливали на функціо-

нування радянської судової системи. Слушними, на наш погляд, є сформульовані дослідницею характерні риси репресивної діяльності каральних органів, які вона називає *«чекістською традицією»*: *«ігнорування загальнодержавного законодавства та базування на внутрішньовідомчих актах, відсутність гласності та громадського контролю, порушення загальноприйнятих процесуальних норм та юридичних гарантій, масові позасудові розправи, нещадне придушення інакдумства, тотальний контроль над армією та населенням – і все це під керівництвом правлячої комуністичної партії»* [24, с. 102].

Роль органів юстиції у реалізації сталінської аграрної політики досліджується у монографії П. Соломона. Науковець запроваджує термін *«компанійське правосуддя»*, вказуючи, що з переходом до суцільної колективізації поширилася практика мобілізації працівників юстиції для забезпечення проведення сільськогосподарських кампаній. Важливим джерелом кампанійського правосуддя дослідник вважає тиск з боку місцевої влади, яка відповідала за виконання планів колективізації та хлібозаготівель. На його думку, з переходом до *«компанійського правосуддя»* працівники органів юстиції *«повністю відмовилися від слідування процесуальним нормам і стандартам системи доказів»*, що призвело до вакханалії насильства у селі. Підсумовуючи, П. Соломон констатує, що Сталін *«політизував кримінальне правосуддя»*, і називає характерними рисами юстиції сталінської доби *«значне розширення сфери застосування кримінального закону і запровадження більш суворих вироків за здійснення неполітичних злочинів»* [25, с. 435, 444].

У дослідженні П. Соломона присутній і український сюжет. Науковець звертає увагу на особливості застосування *«закону про п'ять колосків»* в національних радянських республіках, вказуючи, що в Україні жертвами цього закону були переважно дрібні крадії – 89,5 % вироків, у той час, як в РРФСР на такі злочини припадало лише 51,5 % вироків [25, с. 115].

Особливу увагу репресивній компоненті хлібозаготівель 1932/33 р. приділяють російські науковці. Серед них слід виокремити статтю І. Зеленіна «Закон о пяти колосках:

разработка и осуществление», у якій автор детально охарактеризував процес підготовки і реалізації постанови ЦВК та РНК СРСР від 7 серпня 1932 р. На основі аналізу листування Й. Сталіна та Л. Кагановича І. Зеленін дійшов висновку, що саме генсек був «основним автором закону, а Каганович забезпечив йому організаційну підтримку, блискучо провів через усі потрібні інстанції» [26, с. 116]. На погляд дослідника, прийняття «постанови від 7 серпня, перш за все, було націлено на вирішення проблеми хлібозаготівель» [27, с. 22].

Помітним явищем в історіографії проблеми стала монографія В. Кондрашина «Голод 1932-1933 годов: трагедия российской деревни». Хоча репресивні методи хлібозаготівель 1932/33 р. досліджуються за матеріалами Північного Кавказу й Поволжя, для українських науковців цікавими є висновки автора щодо причин, механізмів та наслідків каральних акцій. Зауважимо, що авторська оцінка причин репресій співпадає з оцінками представників «ревізійністського підходу» і полягає в тому, що терор був реакцією сталінського керівництва на масовий селянський опір: крадіжки зерна, саботаж польових робіт, відмови виконувати нереальні заготівельні плани тощо. На його думку, «масштаби репресій під час хлібозаготівельної кампанії регулював особисто Й. В. Сталін» [28, с. 148]. Основним провідником масових репресій у селі В. Кондрашин називає «надзвичайні комісії, направлені восени 1932 р. до основних зернових районів». Дослідник робить висновок, що, застосовуючи силові заходи під час хлібозаготівельної кампанії, сталінський режим «вирішував не лише завдання забезпечення держави хлібом, але й переслідував мету покарати селян за їх небажання добросовісно працювати у колгоспі, опір політиці колективізації» [28, с. 167].

Методи хлібозаготівель по-сталінськи досліджуються і у монографії М. Івницького

«Голод 1932-1933 рр. в СРСР». На відміну від інших російських істориків, у роботах яких українські сюжети хлібозаготівель висвітлюються побіжно, М. Івницький присвятив аналізу репресивних механізмів хлібозаготівельної кампанії власне в Україні окремий блок свого дослідження. Він характеризує діяльність молотовської надзвичайної комісії, а також адміністративно-репресивні методи впливу на колгоспи, колгоспників та одноосібників: штрафування, занесення на «чорну дошку», депортації селян, притягнення до кримінальної відповідальності посадових осіб колгоспів, керівників районної ланки. М. Івницький робить висновок про значні масштаби репресій в Україні, оскільки восени 1932 р. «у в'язницях України перебувало, за даними обстеження НК-РКІ, 54 210 осіб» [29, с. 167].

Підсумовуючи теоретичний доробок зарубіжних науковців, зазначимо, що, досліджуючи феномен масових антиселянських репресій доби «великого перелому», вони використовують як концептуальні підходи «тоталітарної школи», так і школи «соціальної історії». Разом з тим позиції «ревізійністів», на наш погляд, значно похитнув масив розсекречених архівних документів, які дозволяють простежити механізм ухвалення та реалізації репресивних рішень. Особливий дослідницький інтерес викликає розкуркулення та репресивна компонента хлібозаготівель 1932/33 р. При цьому розкуркулення розглядається, як спосіб соціальної чистки, як метод утвердження на селі колгоспного ладу, як перша масова репресивна операція проти селянства, під час якої відпрацьовувалися механізми наступних каральних акцій. Разом з тим поза увагою зарубіжних істориків залишилися інші каральні акції часів тотальної колективізації: фабрикація справ спеціалістів аграрної галузі, кампанії з вилучення «контрреволюційних елементів».

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Ченцов В. В. Політичні репресії в Радянській Україні в 20-ті роки / В. В. Ченцов. – Тернопіль : Збруч, 2000. – 482 с.
2. Нікольський В. М. Репресивна діяльність органів державної безпеки СРСР в Україні (кінець 1920-1950-ті рр.). Історико-статистичне дослідження: Монографія / В. М. Нікольський. – Донецьк : Вид-во Донецького національного університету, 2003. – 624 с.

3. Шитюк М. М. Масові репресії на Півдні УРСР в 20-ті – на початку 50-х років: дис.... д-ра іст. наук: 07.00.01 / Микола Миколайович Шитюк. – К., 2001. – 435 арк.
4. Васильчук Г. М. Сучасна українська та зарубіжна історіографія соціально-політичного і культурно-духовного розвитку Української РСР в 20-30-і рр. XX ст. [Текст] : автореф. дис... д-ра іст. наук: 07.00.06 / Геннадій Миколайович Васильчук ; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2008. – 32 с.
5. Кип Д. Эпоха Иосифа Сталина в России. Современная историография / Д. Кип, А. Литвин. – М. : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН); Фонд Первого Президента России Б. Н. Ельцина, 2009. – 328 с.
6. Осокина Е. А. Золото для индустриализации: «Тогрсин» / И. Е. Осокина. – М. : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН); Фонд Первого Президента России Б. Н. Ельцина, 2009. – 592 с.
7. Хильдермайер М. Сталинизм и террор / М. Хильдермайер // Коммунизм, террор, человек. Дискуссионные статьи на тему «Черной книги коммунизма» / Сост. С. Кройцбергер, И. Маннтойфель, А. Штейнингер, Ю. Узнер / Пер. с нем. – К. : Оптима, 2001. – С. 19-32.
8. Верт Н. Сталинизм и массовые репрессии / Н. Верт // История сталинизма: итоги и проблемы изучения. Материалы международной научной конференции. Москва, 5-7 декабря 2008 г. – М. : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН); Фонд «Президентский центр Б. Н. Ельцина», 2011. – С. 93-101.
9. Хлевнюк О. Сталин у власти. Приоритеты и результаты политики диктатуры / О. Хлевнюк // История сталинизма: итоги и проблемы изучения. Материалы международной научной конференции. Москва, 5-7 декабря 2008 г. – М. : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН); Фонд «Президентский центр Б. Н. Ельцина», 2011. – С. 62-74.
10. Поч Р. Все жертвы Сталина / Р. Поч // <http://demoscope.ru/weekly/2003/0103/analit01.php>
11. Ивницкий Н. А. Репрессивная политика советской власти в деревне (1928-1933 гг.) / Н. А. Ивницкий. – М. : РАН. Институт российской истории, Университет г. Торонто, 2000. – 350 с. // <http://bookos.org/book/597837>
12. Верт Н. История советского государства. 1900-1991 / Н. Верт. – М. : Прогресс-Академия, 1995. – 544 с.
13. Верт Н. Введение / Н. Верт // История сталинского ГУЛАГА. Конец 1920 – первая половина 1950-х годов: Собрание документов в 7-ми томах. Т. 1. Массовые репрессии в СССР / Отв. ред. Н. Верт, С. В. Мироненко. Ответ. сост. И. А. Зюзина. – М. : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2004. – С. 57-89.
14. Хлевнюк О. В. Хозяин. Сталин и утверждение сталинской диктатуры / О. В. Хлевнюк. – М. : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН); Фонд Первого Президента России Б. Н. Ельцина, 2010. – 479 с.
15. Данилов В. П. Крестьянская ссылка в планах и практике сталинского режима / В. П. Данилов, Л. Виола, С. А. Красильников // Политбюро и крестьянство: высылка, спецпоселение. 1930-1940 гг.: В 2 кн. Кн. 1 / Отв. ред. Н. Н. Покровский. – М. : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2005. – С. 9-28.
16. Грациози А. Великая крестьянская война в СССР. Большевики и крестьяне. 1917-1933 / Пер. с англ. – М. : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2001. – 96 с.
17. Виола Л. Крестьянский ГУЛАГ: мир сталинских спецпоселений / Л. Виола; [пер. с англ. Е. Осокиной]. – М. : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН); Фонд «Президентский центр Б. Н. Ельцина», 2010. – 335 с.
18. Виола Л. Крестьянский бунт в эпоху Сталина: Коллективизация и культура крестьянского сопротивления / Л. Виола; [пер. с англ. А. В. Бардина]. – М. : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН); Фонд Первого Президента России Б. Н. Ельцина, 2010. – 367 с.
19. Виола Л. Колективізація та історія / Л. Виола // Колективізація і селянський опір на Україні (листопад 1929-березень 1930 рр.) / В. Васильєв, Л. Виола. – Вінниця : ЛОГОС, 1997. – С. 29-42.
20. Виола Л. Коллективизация как гражданская война / Л. Виола // История сталинизма: итоги и проблемы изучения. Материалы международной научной конференции. Москва, 5-7 декабря 2008 г. – М. : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН); Фонд «Президентский центр Б. Н. Ельцина», 2011. – С. 102-111.
21. Нолл В. Трансформація громадянського суспільства: Усна історія української культури 1920–1930-х років / В. Нолл. – К., 1999. – 559 с.
22. Наймарк Н. Геноциди Сталіна / Пер. з англ. В. Старка / Н. Наймарк. – К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2011. – 135 с.
23. Снайдер Т. Криваві землі / Т. Снайдер // <http://www.istpravda.com.ua/research/2011/11/25/62973/>
24. Иванова Г. М. История ГУЛАГа, 1918-1958: социально-экономический и политико-правовой аспекты / Г. М. Иванова. – М. : Наука, 2006. – 438 с.
25. Соломон П. Советская юстиция при Сталине / П. Соломон. – М. : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН); Фонд Первого Президента России Б. Н. Ельцина, 2008. – 464 с.
26. Зеленін І. Е. «Закон о пяти колосках»: разработка и осуществление / И. Е. Зеленін // Вопросы истории. – 1998. – № 1. – С. 114-123.
27. Зеленін І. Е. Введение (Кульмінація крестьянской трагедии) / И. Е. Зеленін // Трагедия советской деревни. Коллективизация и раскулачивание. 1927-1939: Документы и материалы. В 5 т. Т. 3. Конец 1930-

1933 / Под ред. В. Данилова, Р. Маннинг, Л. Виолы. – М. : «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2001. – С. 7-47.

28. Кондрашин В. В. Голод 1932-1933 годов: трагедия российской деревни / В. В. Кондрашин. – М. : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН); Фонд Первого Президента России Б. Н. Ельцина, 2008. – 519 с.

29. Ивницкий Н. А. Голод 1932-1933 годов в СССР: Украина, Казахстан, Северный Кавказ, Поволжье, Центрально-Черноземная область, Западная Сибирь, Урал / Н. А. Ивницкий. – М. : Собрание, 2009. – 288 с.

РЕЦЕНЗЕНТИ: *Боряк Г. В.*, д.і.н., проф.; *Сінкевич Є. Г.*, д.і.н., проф.

© Романець Н. Р., 2013

Дата надходження статті до редколегії 08.03.2013